

נדמה לי שבזאת יכולתי להתחיל ולסיים כאחת את סקירת. מירב עשתה זאת עבורי. זו תמצית כתיבתה והווייתה כאחת, הן כמטפלת, הן כחושבת-כותבת והן כפעילה חברתית. היא ואנו נעים איתה במאבקים שבין היצרים, בסירוב של בעליהם/ נתיניהם למציאות וביכולת שמתפתחת להסכין עמה (מלשון סכנה, מסכנות, וסוכנות נפשית) באהבת האמת ואמת העשייה, ויותר מכול – האור. היא משכילה להובילנו אל האור שבקצה המנהרה, גם אם שם נערכות מלחמות חורמה ודבר לא נראה לעין בעת הזאת. עדיין תמיד יבצבץ בכתיבתה הדחף לראות את הטוב – דחף החיים.

מירב פורשת את המערכה בין היצרים על פני שבעה שערים: אהבת האמת מול סירוב לאמת; זיכרון מול שיכחה; דחף החיים מול דחף המוות; אתיקה מול שבר מוסרי; ידיעה מול אי-ידיעה; טוב מול רוע; וגילוי מול כיסוי. היא לא מכנה את הפרקים בשם 'שער' אלא 'מאבק'. אני בחרתי במונח שערים מתוך נוחות הביטוי לכאורה, אך אולי גם מתוך צורך שלא להיאבק לאורך כל כתיבתי בחומרים השונים. פתחתי להם שער אל לבי. ואולי בקוראי להם כך כבר מתחילת הקריאה סימנתי שלא בידיעה ברורה את לב הכתיבה שלה והקריאה שלי – כעיונים בתורת המידות.

בשער הראשון – אהבת האמת מול הסירוב לאמת – אנו דוהרים עם אמה בובארי המתנה אהבים עם מאהבה ליאון בכרכרה הנעה ונדה שעות ברחובות רואן. לכאורה דחף החיים בשיאו, אהבה האוחזת בשניהם בטירוף. במבט שני – נחשפים למחיר הנורא שאמה בובארי משלמת על בחירתה לחיות כגיבורה ההרואית המתקיימת בדמיונה, כשהחלימה בהקיץ מכתובה את צעדיה בעודה רוחשת בו ל"אמה של החיים הרגילים" ולאנשים הרגילים הסובבים אותה. מחיר הסירוב לאמת חייה הוא ניצחון דחף המוות המחרב כל חיבור חי בדרכו, חיבור שהארוס מייטיב היה לעשותו אם ידו היתה על העליונה. וכפי שאומרת לנו מירב "אויבה של האמת אינו השקר, אלא הפחד מכאב" (עמ' 20-21). פחד שמקשה על היכולת להחזיק בד בבד בכמה אמיתות עלינו ועל הזולת. אין זו יכולת נפשית גרידא, אלא עמדה אתית הנוגעת בשאלת הנכון והטוב.

אף כי גם השקר בהופעתו בשדה הטיפולי יובן כדרך האפשרית למטופל לגעת באמת ולתת לה ביטוי, אם כגישור הגנתי בין הרצוי למצוי או כשיחזור אמיתי של מה שהיה. גם אם המופע השקרי נחוזה כקריסה במימד הזמן (עצירת תנועת האמת) וקריסה במימד השפה והחשיבה, עדיין גם כקריסה וכמתקפה האמת מצויה שם גם אם חבויה; כזו המובאת אלינו כדי שנוכל לחוותה איתו ולמללה אם צריך ולחשפה במינון האפשרי למטופל ולזוג הטיפולי כאחת. ו"עם הפתיחות המפויסת לאמת מחלחלים פנימה גם היופי וההשראה, החסד והאהבה [ולא רק הפחד והכאב], ואיתם אפשר להעז ולעצור את מרוץ הכרכרה בצד הדרך, להוריד רגל זהירה לאור היום המסנוור ולהתייבב על קרקע המציאות" (עמ' 38). וזו כל התורה כולה. וזו מירב במיטבה.

מירב רוט

מלחמות יצרים

בנפש האדם ובנפשם של גיבורי ספרות

מושב בן-שמן; מודן/פסיכה ספרייה פסיכולוגית, 2024, 328 עמ'.

ד"ר רינה לזר¹

בסרטו של שמי זרחין "חמדה", פוגשים את ששי העובד כשומר בספרייה ושומע שיעורי תורה שניתנים שם לנשות המושב. הוא מתערב למנחה בדבריו, פעם ביוזמתו ופעם כשזה מקריא את הפרק הדיברות, ודווקא פונה אליו בשאלה אם יש לו מה לומר [אחרי שבפעם הקודמת ביקש ממנו אחרי השיעור שלא להתערב]. וזו תשובתו:

"לא פשוט... אני חושב שאתה לא מקריא נכון"

הדגש הוא על המילה "אנוכי"

אני לא בטוח ששמעתי

"אנוכי אדוני", "אנוכי"

כלומר?

אין אלוהים יש רק אני, אתה מבין? אני אדון לעצמי, אני הוצאתי את עצמי מעבדות, אני זוכר את השבת כי אני לא עבד, אתה מבין? בגלל זה כבד את אביך ואת אמך ולא תרצח ולא תגנוב, כי יש לך רק זכות על עצמך, ולא תנאף ולא תשקר... ולמה לא תחמוד? תסביר לי למה, מה רע בלחמוד? למה לא להשתוקק למשהו שאין לך? ככה להישאר? מה? בלי חשקים בלי חמודות? בשביל מה כל זה? בשביל מה?

הסרט "חמדה" הוא פתיחה נהדרת, בעיני, לספרה של מירב "מלחמות היצרים". יצרים לא רק כמנוע לקיום, אלא גם כמניע לו, כנותני משמעות להיותנו פה, על פני האדמה. ואולי יותר מכך – שאלת הגבולות שעלינו לכבד והחריגה הבלתי נמנעת מהם. גבולות שאין לעמוד בהם ומחייבים אותנו לעבודה יום-יומית. משימה שאין די לה – קיום שמשמעות וגבול הולכים בו יד ביד – תורת המידות של הנפש.

ספרה של מירב רוט, המאגד בתוכו מאמרים מתקופות שונות, מגיע אלינו בעיצומם של ימי מלחמה שכמוהם לא ידענו פה. ובהתאם לכך, היא פותחת באמירה המהווה מסר לנו כמטפלים וכבני אנוש, ככלל, ובני המקום הזה, בפרט:

"מלחמות יצרים אינן מתרחשות איפוא רק בין דפי הספרות ועל ספת הפסיכואנליזה. הן מתרחשות בכל מישור בחיינו. כך כעת, וכך היה תמיד. כל אחד מאיתנו מופקד על האיזון בין היצרים הללו בתוכו ובעולמו. אני רוצה לראות בספר זה חלק מהמאמץ האנושי לדעת את עצמנו, כדי שנשכיל למתן את כוחות ההרס וגם כדי שזכור כי תמיד, גם כעת, מתקיימים גם המוסרי, היפה, הטוב והנכון, ובכותנו להעצים את נוכחותם בעולמנו" (עמ' 7).

¹ התכנית לפסיכותרפיה, הפקולטה לרפואה, אוני' ת"א.

rinalazar61@gmail.com

ודורשת ממני להכיר בו, להעניק לו, לדעת אותו ואת עצמי המשתקפת בפניו" (עמ' 82-83). וכשכוח זה פועל את פעולתו על המטפלת, האמורה להיות שם עבור מי שבא לטיפול, ובוודאי לא לשכוח את הפגישה בזו אחר זו – פעמיים, לומדת מירב מהאופן בו המטופל ממשיך לדבר את שלו, גם אחרי שנהדף בפעם השנייה, על הבדידות הנוראה בה חי ועל דלת הברזל שהוא שם בינו לבין אמת ילדות: היותו מסורב קשר במגע עם אמו. השיכחה של המטפלת והמפגש עם הבידוד העצמי של האישה כהגנה מפני דחיינו איפשרו למירב לדעת לראשונה את חוויות זאת שעברה דרכה. היתה זו שיכחה מאירת עיניים. וכפי שמירב כותבת: "משימתנו אינה לתקן את האמת, אלא להעניק לה מיכל, מעטפת ופשר. כשמסרבים לפקוח עיניים לאמת, נפרם החיבור ונקרעת המעטפת – של היחיד, של קשריו הפנימיים והחיצוניים וגם של הזוג הטיפולי. מכאיב לחשוב את האמת ולכן מכאיב לחשוב" (עמ' 89). אך מירב מוסיפה נדבך חשוב. דחף המוות בתפיסתה של קליין אינו רק הרסנות לְשָׁמָּה, חזרה למצב של אי־חיים, אלא גם הגנה מכאב נפשי, מהכרה בתלות, שהרי בסופו של דבר כל הכאים נובעים מן החיים. **בשער השלישי** – דחף החיים מול דחף המוות – מפגישה אותנו מירב בשנית עם דחף המוות כמאבק בעצם היותנו בני אנוש, התלויים זה בזו ונוזקים זה לזה ומסרבים להסכין עם כאבי החיים. אך כדרכו שלו אין דחף המוות צועד לבדו. הוא מזמין את דחף החיים, גם אם באמצעות זו המטפלת בו. מירב מדגימה זאת נפלא בסיפור טיפול, שבו היא מצליחה מתוך מקום כאוב [אחרי שהוטחה בה עובדת מות אחותה ותיאור רגעיה האחרונים בתחילת הפגישה] לעבד עבור עצמה ועבור המטופלת שלה את המפגע הקשה כזעקת המטופלת לעזרה שלא נשמעה בעודה נלחשת, ולגייס כוחות חיים וחיבור עבור שתיהן. לאפשר למטופלת, המצויה ביחסי מקח וממכר עם "אובייקט המוות" הפנימי, הנוצר בעולם הפנטסיה שלה אל מול חרדותיה, להתמודד עם אימותיה, ובעזרת עבודת הטיפול לבחור בחיים. בחירה שהיא תהליך.

בשער הרביעי – אתיקה מול שבר מוסרי – מציבה מירב, בעזרת קריאה בספרו של אפלפלד "תימהון" ודרך שבר בחייו של מטופל, את השאלה כיצד מתפתחת עמדה אתית מול תופת הנחווית במימדים קולוסליים או במימדים "קטנים" משפחתיים? כשאנו האמונים על השפה הפסיכואנליטית נאחז בתשובתו של פרויד – פתרון התסביך האדיפלי – או של קליין – העמדה הדפרסיבית. אך מירב מניעה אותנו מעבר לשפה עליה היא אמונה (ולא רק עליה כמובן) אל שפת האמונה הנטועה בנטייה אתית תשתיתית; זו המביאה אותנו לתמוה לנוכח עוולה וחבלה הנעשית בידי אדם ולהתייבב מחדש ככת־אנוש הרואה את זולת ולהיחלץ בכך מעולם רדוף שדים המצר על נפשנו: "להכיר בכך שהטוב והרע הם נכסים של כולם... [להתאבל על כך] ולחוש הכרת תודה ואהבה צנועה כלפי כל אשר לנו, אחרי ככלות הכל וגם בזכות הכל" (עמ' 160).

וכשאנו יורדים מהכרכה אנו עוברים למכונית של שי ויעל בה מצא בנם הקטן את מותו כשהושאר ברכב, הושאר ולא נשכח, כפי שמירב מדגישה. וכאן אנו פוגשים את פעולתו השקטה של דחף המוות, אותו כשל תודעתי שהחסיר פעימה ברצף הזמן. זו נשמטה. פעימה חסרה שתלשה את שי ויעל מחוזה הסולידריות הכלל אנושית. חוזה שמירב חוזרת וחותרת איתם בעדינות אין קץ, עדינות כאובה שהמסר שלה: "זה לא נגד הטבע. קרה לכם אסון טבע... גם הטעויות האנושיות שלנו הן חלק מאסונות הטבע" (עמ' 39).

בשער השני – זיכרון מול שיכחה – אנו פוגשים את פונס הזכרן* ואגנס השכחנית**. הראשון זוכר הכול עד הפרט האחרון ומעבר לכל השתנות קלה שבקלות. זוכר בצורה שאין בה חיים ואינה מזינה את הנפש, אלא מכריעה את זכרו שניתק מהעולם ולא יכול כלל להיות בו. אלה 'זיכרונות מתים' וממיתים, מוחקי הוויה אנושית, המעידים על "הוויה ללא דורש" (1) – טראומה ללא עד (נפילתו מהסוס). השנייה, חולת אלצהיימר, השוכחת את ה"כאן ועכשיו" על כל פרטיו, אך שיכחות אלו מפנות במה לזיכרונות שמוסיפים לחיות במעמקי נפשה – 'שיכחות חיות'. אובדן הזיכרון הגלוי אומנם מכאיב ומייסר, אך אינו מכניע את שזכור בגוף, ברוח, ובמרקם היחסים העמוק עם בן זוגה.

אולם מירב לא משאירה אותנו רק עם מפת דרכים הגותית, המפצלת בין שתי הדרכים. היא מביאה תיאור מפגש טיפולי ההופך 'שיכחות חיות' להתרחשויות עכשוויות בין המטופלת למטפלת. מפגש בו סרטון של בתה הפעוטה של דבורה המטופלת וחלום על שיפוץ רגל כיסא בה 'עין' בעץ נהפכת לחור, מתחברים לחוויה שהמטפלת מאיצה בה לגדול, כשעינה של מירב היא החור ולא מבט מלווה ורגיש הנחוץ לדבורה. ולפתע מופיע 'פונס הזכרן' באסוציאציה של המטופלת יום אחרי שמירב השתמשה בשמו ככותרת להרצאתה. ומירב ביד אמנית מחברת בין מה שקורה כאן ועכשיו לרגע בו דבורה נשמטה מעינה של אמה משנוולד אחיה, ונדרשה לגדול טרם עת (כשהיתה בגיל בתה הפעוטה מהסרטון). אותה אסוציאציה פלאית היתה דרכה של דבורה להפוך את היוצרות ולהשתמש ברגישותה הנדירה כדי להישיר מבט חודר ללב האם עד שהפכה לה "מיכל הפוך" (2). התחיות המיכל הפוך בטיפול איפשרה עבודת אָבֵל, המאפשרת לדבורה לגדול מבלי לאבד מבט יקר מזולת משמעותי.

אנו ממשיכים עם ה'שיכחות החיות' גם בפרק הקרוי "המטופל שנשכח פעמיים: מחשבות על הדחף להיפטר מהאחר". מירב מדברת על התנועה בין הכוח המושך לקשר, הנזקק לקשר ומאפשר אותו, לבין הכוח המבקש להיפטר ממנו. וזאת "לא רק מפני שהאחר עלול לבגוד בי ולהכאיב לי, אלא כי הוא מעמיס עלי את אמיתות הקיום בעצם היותו, בתביעתו האומרת "הנני"

* בורחס.

** נועה לור.

החָרָד מפגיעה וממתקפה. היא מנסה לנתב את דרכה כמטפלת, ובזאת את דרכה של המטופלת שלה, בין שלטון הרוע לעריצות הטוב, לגעת בחומרי הנפש במבט המכיל את צדדיה השונים. ולא בכדי היא מסיימת במילותיו של לוויןס האומר: "ההכרה, משמעה לצרף את הרוע לטוב, להסתכן בתחום האפור של היש בלי לשקוע ברוע, להחזיק מעמד מעבר לטוב ולרוע" (4, עמ' 40).

בהגיענו לשער האחרון, השער השביעי – גילוי מול כיסוי – אנו על פתחו של "שער החוק", אותו שער שמציב קפקא מול איש הכפר שאינו נכנס בו. אך מירב לא הניחה גם לקפקא לסגור את השער, והאירה בדבריה את אותו זוהר שבקע מהשער ללא דעוך טרם היסגרו (אף שראיית האיש התערפלה מאוד) כעדות לכך שאכן לאיש נפתח צוהר, שביל ללכת בו לשער שיועד לו. "שער החוק" שאליו אמורים מטופלינו להיכנס הוא היכולת להמיר שברי קיום, עליבות וצער ומוגבלות לתמונה שלמה, בה יש מקום משמעותי לאדם – מקום שהוא כונן לעצמו כמו ידיו ביכולתו להסכין עם המציאות ולהפכה לשלו.

שאלתו של ששי: "למה לא להשתוקק למשהו שאין לך? ככה להישאר? מה? בלי חשקים בלי חמדות? בשביל מה כל זה? בשביל מה?" נענית בשער זה, במעשה גילוי וכיסוי. אנו באזור הזוהר המבצבץ באפלולית הגדולה. ומי אם לא חנוך לויין יכול להובילנו אל פי תהום ובחורה. חזרה השונה מההליכה לשם. תנועה שמירב מכנה במילים "מהביתי לאלביתי ובחורה". היא מנתחת את האמצעים בהם נוקט חנוך לויין כדי להשליכנו מתחושת הנינוחות הביתית בקיומנו לעבר התפתחות נפשית ואתית המסתיימת בשיבה הביתה. את עבודת התיקון והשבת המשמעות לקיומנו אנו עושים כצופים במחזה שלו. נגזר עלינו לעשותו, אחרת לא נוכל לצאת ממנו. נשאָר בו כפויים לעד: "לויין הורס את האובייקט ואנו שורדים אותו; הוא משליך לתוך המכל שלנו חומרי נפש פרימיטיביים, ואנו מתמירים אותם ומעניקים להם פשר; הוא מפצל ועלינו לגבש וליצור מחדש את המורכבות; הוא טוען שהכול נואל ובכך מכריח אותנו לחפש משמעות" (עמ' 274).

וכך מסיימת פופצ'ה את המחזה "יאקיש ופופצ'ה" בפנותה אלינו בבקשה:

"זיכרו אותנו, ואם אפשר,
יפים משהיינו;
זה הסיום,
בזיכרוכם הטוב בלבד
יהיה לנו
קיום" (5, תמונה 27).

הספר מסתיים בפרק הנקרא "נפש מסכות" בו מונה מירב מסיכות שונות שאנו שמים עלינו במהלך חייו, בהתמודדות שנכוננו לנו כל העת עם עולמנו הפנימי ההומה והמפוצל תדיר וביננו לבין הזולת על שלל צבעיו ותבניותיו: מסיכת המלנכוליה, מסיכת הנשיות, מסיכת הזיקית של העצמי הכוזב, המסכה השקופה של האל-ביתי ומסיכת הקורונה. ומירב מסיימת במסכת הספרות ולא בכדי; ראשית היא אמונה עליה כחוקרת,

קבלת הנפרדות, התלות בזולת, החלקיות, הסופיות, וטבע האדם, שכולל גם הרסנות והכרת תודה, אלו אבני היסוד של הפונקציה האתית בנפש. עמדה זו נולדת מהתייצבות מול עצמך ומול הזולת, לא תמיד בסדר הזה. כשאיננה רואה את הנעשה לשכניה היהודים משהו מתחדד בה גם לקורה איתה, וכשמירב רואה את המתחולל בה כשהיא "נגנבת" על-ידי שאל היא מתחילה לראות אותו בשבריו המוסריים ומאפשרת לו לדעתם, מבלי שיקרוס ויצטרך להתגונן מפני המבט שאותו הוא מחפש וממנו הוא ירא כאחת.

והמבט מלווה אותנו גם לשער החמישי, הקרוי ידיעה מול אי-ידיעה. וכאן מציידת אותנו מירב בשתי מטבעות לשון משלה: "אשליית הוודאות" – שהזולת הוא בבעלותנו, שלנו בלבד – ו"ודאות האשליה" – המתבטאת בהטלת ספק מתמיד בזוג, תוך עיסוק אובססיבי בשלישי. שתי עמדות נפשיות אלו מסכלות את ידיעת אחרותו של הזולת באשר הוא: "המפגש האתי עם האחר מתרחש דרך התבוננות סקרנית באחרותו תוך מוכנות להותיר את האניגמה של האחר בלתי מפוענחת" (עמ' 196). ולמבט גם כיוון נגדי – מדובר במבט המטפלת על מטופלה – מבט האמור לראות את מהומת נפשו דרך זו הנחוות בתוכה, מעין הכפלת עולמו של המטופל. אך הכפלה מסומנת, הכפלה עם הבדל – עם גוון של עולמה שלה. כאן לא מדובר על כך שמבטו של המטופל בעיני המטפלת פוגש את עצמו ועצמו בלבד, אלא פוגש את עצמו ואותה – פוגש עולם שמנסה לדייק את ראייתו אותה, אך נשאר תמיד גם מחוץ לו, בקירבה, במכוונות, אך נפרד. הכפלה נושאת משמעות בשונה מחזרה כפייתית הנחוות כשרירותית וממאירה.

בשער השישי – טוב מול רוע – נפרשת לפנינו ליבת מחשבתה ואמונתה של מירב. ניתן לומר בפשטות שהספר הקרוי מלחמות יצרים הוא ספר האתיקה שמירב מציעה – תורת מידות של הנפש על יצריה, ריגושיה ואימותיה, ושל החיבור האנושי של אדם לאדם על יתרונותיו, קשייו ומורכבותו. חיבור המצוי ביסוד עבודתנו הטיפולית. חיבור שממהותו חורג למימד על – מימד אמוני גם אם לא יכונה בשם ולא יסגוד לאל זה או אחר. ומכאן אולי הבחירה באתי הילסום כדמות המועמדת בשער זה מול מדאם בובארי שאיתה הספר התחיל. בכתבתה לא נמצא ניסיון להימלט אל עולם הדמיון שימיר את העליבות הנחוות של היום-יום. להיפך, יש פה ניסיון לחיות לפי האמירה: "די היה באדם אחד הראוי להיקרא 'אדם', שנוכל להאמין באדם ובאנושות" (3 עמ' 11). אתי הילסום מסרבת לשנאה ככוח מכוון, היא מנסה להתמיד ולהתבונן בשמיים שפרושים מעל ולשמור על השמיים שבתוכה "גדולים ורחבי ידיים" כמו אלה שמעליה. זה המצפן הנותן משמעות לקיומה בגיא ההריגה. היא לא מוותרת עליו.

משימתה של מירב קלה יותר למזלה, עדיין היא נושאת עיניה מעל בעודה מתבוננת בטוב וברע שבעולם המטופלת שלה, רואה את הרע ומדברת אותו, אך לא מאבדת מבט מהטוב שמבצבץ מתחתיו וחושש להופיע במלוא עוזו, טוב

אך חשוב מכך היא זו הכותבת ספר ואנו קוראיה המטולטלים איתו לעולמותינו שלנו על שלל צבעינו ומבוכותינו, חשקינו ואיסורינו, על חמדותינו וטירופנו.

אנו נעים דרך הסדר המוצע לנו בכתבתה של האחרת המאפשרת לנו לגעת במהומת חיינו בהרחקת מה. וההרחקה שבה מסתיים הספר – חשיפת מנגנוני הספרות הפועלים עלינו – מאפשרת לכרכרה איתה דהרנו מהתחלה להגיע לתחנה; לדעת אמת ולחיות איתה, להביאה להסדרה כלשהי ולהסתרה כלשהי. כי זו כוחה של הספרות לטלטל בעודה מבנה מרחב שבו נפשנו גם נשמרת. אובדן השליטה של הכרכרה הדוהרת אינו עמנו כעת. אנו בסוף הפרק השביעי, אך מלחמות היצרים לא פסקו ולא תפסקנה: כי תמיד נוסיף ונחמוד, נשתוקק למה שאין לנו, ותמיד נבקש שהחיים והתקווה ינצחו את המוות.

ספרות:

1. קארות ק., חוויה נאלמת: טראומה, נארטיב והיסטוריה. תל-אביב, רסלינג, 2022.
2. לנדאו מ., מחשבות על מיכל ומוכל. שיחות, ז' (2): 103-110, 1993.
3. הילסום א., השמים שבתוכי. ירושלים, כתר, 2018.
4. לוינס ע., תשע קריאות תלמודיות. ירושלים ותל-אביב, שוקן, 2001.
5. לזין ח., יאקיש ופופצ'ה. בתוך: מלאכת החיים ואחרים. תל-אביב, הקיבוץ המאוחד, 1991.